

Hoera, we leven nog!

Het gaat beter met ons dan ooit. Toch overheerst vaak een pessimistische inschatting van waar ons land staat en naartoe gaat. Maar het verleden biedt hoop. Veel narigheid die wij vreesden, bleef uit: zure regen, kernenergie, de millenniumbug en het gat in de ozonlaag. Waarom maken we ons zorgen over onheil dat ons waarschijnlijk nooit zal treffen? Dagelijks worden we geconfronteerd met beelden van ellende in de wereld. Het is moeilijk optimistisch te blijven bij deze *overload* aan negativiteit. Reden voor de redactie van NOS.nl om in 2017 elke week een artikel te maken met positief nieuws. En dat viel hen niet mee. Nieuws is nu eenmaal de afwijking van het normale, concludeert de redactie. Waarom dan alleen de negatieve afwijkingen opvoeren? Omdat dat er zo goed ingaat. Ook sociale media staan er vol van.

Wetenschappers waren zich tegen te veel zwartgalligheid. Onlangs bracht het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) *De sociale staat van Nederland 2017* uit. Wij zijn er, zo blijkt, de afgelopen 25 jaar flink op vooruit gegaan. Wij worden ouder, zijn beter geschoold, hebben meer werk, meer brood op de plank, worden minder slachtoffer van criminaliteit, hebben betere huizen, sporten meer en gaan vaker op vakantie. **Bij zoveel positiefs gaat er in de onderbuik van velen iets mis.** Waar komt dat vandaan? De zoektocht naar het antwoord op deze vraag verplicht ons nog eens goed naar onze opvattingen over ons 'zelf' en 'wij' te kijken. Kijk u mee?

We beginnen met een klein gedachte-experimentje. Welke problemen spelen er momenteel volgens u in Nederland? Maak daar eens een top vijf van. Welk van deze maatschappelijke problemen raakt in de toekomst mogelijk ook uzelf? Het is logisch dat met deze vraag de nodige maatschappelijke problemen afvallen. Want om dit gedachte-experimentje uit te voeren, maak je gebruik van twee van de vele identiteiten die je eigenlijk bezit. Bij de eerste vraag ga je uit van je *collectieve identiteit* als onderdeel van de Nederlandse samenleving en bij de tweede vraag ga je uit van je *individuele identiteit*. Dit levert dus totaal andere antwoorden op.

De ander

Sinds de jaren tachtig weten we dat in de antwoorden op dit soort vragen steeds eenzelfde patroon zichtbaar wordt. Of het nu om inschattingen van gezondheid, de financiële toekomst, natuurrampen of het einde van relaties gaat: het overkomt *de ander* en niet onszelf. Dit blijkt een universeel gegeven in de westerse wereld. Want een stevige meerderheid van mensen in verschillende landen en verschillende tijden oordelen steeds zeer positief over zichzelf en rondtief negatief over de samenleving. Hoe werkt dit? Om die vraag te beantwoorden moeten we eerst langs het inzicht waarom risicoschattingen überhaupt verschillen.

Want er zijn wel degelijk mensen die grotere risico's voor zichzelf ervaren. Inmiddels weten we dat deze mensen hoger scoren op 'risicogevoeligheid'. Dit is een vrij vaststaande psychologische eigenschap van mensen. En deze eigenschap uit zich op verschillende fronten, zoals bijvoorbeeld: een angstige aanleg; specifieke angsten; een lage angstdrempel; een hoge behoefte aan afsluiting; een hoge behoefte aan orde en handhaving; sterk negatieve gedachten over de snelheid en richting van maatschappelijke veranderingen en het ervaren van een noodzaak de huidige maatschappelijke situatie te behouden. Maar deze mensen zijn *niet* gek. Deze mensen beleven risico's anders, omdat zij ook eerder risico's voor zichzelf zien.

In verdiepend onderzoek zijn we erachter gekomen dat wij als het om onszelf gaat rare gedachtesprongen maken. Deze sprongen stellen ons in staat om onze eigen kwetsbaarheid te omzeilen. We borgen hiermee ons zelfvertrouwen en maken complexe oordelen over-eenvoudig. We vergelijken ons *individuele zelf* steeds met negatieve stereotypen en overschatten onze eigen controle over situaties. Hiermee ontslaan wij onszelf van potentiële, negatieve gebeurtenissen in het leven. Bij elke potentiële bedreiging van ons zelfbeeld poetsen wij deze als het ware *rigoureu*s op. Omdat wij negatieve informatie over onszelf wegfilteren, resteert steeds een overdreven positief zelfbeeld. Maar waar blijft de nargheid? We wentelen alle dreiging en nargheid af op onze *collectieve identiteiten*: de samenleving als afvoerputje. Zo vormt onze samenleving een buffer tegen stress en angst in ons eigen denken.

Onderbewuste processen

Vaak zijn we ons hier niet van bewust. Veel van de processen die aan deze gedachtesprongen bijdragen spelen zich namelijk onder de radar van ons bewustzijn af. Ons onderbewuste is als het ware geprogrammeerd om ons zelfbeeld te beschermen tegen pijnlijke emoties en ideeën. Maar hoe weten we dat, hoe 'meet' je de invloed van het onderbewuste? Dat is niet eenvoudig. We kunnen de werking van deze mechanismen afleiden uit de verhalen die respondenten op open vraagstellingen vertellen. Zo stelde ik mijn respondenten bij mijn promotieonderzoek bijvoorbeeld de vraag 'voelt u zich wel eens onveilig?' om vervolgens tien tot vijftien minuten hun associaties te volgen. Deze *gezonde mensen* vertoelen in mijn analyse van hun verhalen overduidelijke sporen van ontkenning, projectie, verplaatsing, onderdrukking en rationalisering van risico's voor zichzelf. Deze mechanismen drijven boven in de vorm van scherpe contrasten, onderbrekingen en onsamenshangende verhalen.

Mijn respondenten werden duidelijk geremd in hun denken over risico's die henzelf zouden kunnen raken. Maar dit stond in scherp contrast met hun verhalen in reactie op de vraag 'maakt u zich wel eens zorgen over de samenleving?' Van rust en controle sloeg de sfeer snel om naar *heart felt* bezorgdheid en heftige boosheid. In hun denken over 'de samenleving' - waar zijzelf deel

van zijn - werden respondenten niet geremd. Sterker nog, zij leken zelfs in hun denken en emoties te worden aangevuld. Analyse van hun verhalen toonde aan dat er onder deze boze verhalen eigenlijk een vaag onbehagen over de staat van de samenleving schuilging. Dit-zelfde beeld trad op onder bijna drieduizend respondenten in mijn opvolgende vragenlijst in drie sterk verschillende gemeenten. Het is dus mogelijk om je *op veilige afstand* onveilig te voelen. Persoonlijke controle in onze collectieve puinhoop.

Wie zijn 'wij'?

De voormalig directeur van het SCP - Paul Schnabel - vat de stemming in de Nederlandse samenleving eerder treffend samen als: 'Met mij gaat het goed, maar met ons gaat het slecht'. Maar wie zijn 'wij'? Het antwoord op deze vraag is vandaag de dag lastiger te geven dan pakweg 25 jaar geleden. In de tussentijd is de wereld en dus ook Nederland sterk veranderd. Denk bijvoorbeeld aan de technologische vooruitgang, secularisering, welvaartsstijging, massaconsumptie, ontzuiling, individualisering, globalisering, migratie, veranderende internationale betrekkingen en de opkomst van massamedia en sociale media. Deze veranderingen en vooral de toegenomen sociale complexiteit leiden tot een minder duidelijk beeld van 'wij'. Dat komt omdat deze veranderingen samen onze centrale waarden, overtuigingen en normen - kortweg onze cultuur - ingrijpend hebben veranderd.

Socioloog Piotr Sztompka spreekt in dit kader tref-fend over *cultureel trauma* als gevolg van maatschappelijke verandering. En dit trauma leidt tot onderling verbonden, vage en negatieve gevoelens over de staat van de samenleving. Dit onbestemde sentiment van onbehagen maakt ons kwetsbaar voor stemmingmakerij in de vorm van populisme. De aanzuigende werking van maatschappelijk cynisme heeft in de Nederlandse politiek al breed om zich heen geslagen. Geen wonder, want dit onbestemde sentiment kan op de steun van het electoraat rekenen. Het sluit aan bij alle maatschappelijke negativiteit waar elk individu zichzelf mee ophemelt en daarom negatieve verhalen goed verteert: 'Man, wat een eiltende. Dat overkomt mijzelf gelukkig niet!' Het gaat goed met ons individu.

Winnaars versus verliezers

Want het is vooral ons individu die de vruchten van de maatschappelijke veranderingen mocht plukken. De voordelen zijn namelijk vooral individuele vrijheden. Toch geldt het voordeel niet voor iedereen. Immers, medetraaien in de huidige samenleving vraagt veel van ons individu. Ieder heeft een grotere eigen verantwoordelijkheid gekregen. Ook moeten we grotendeels zelf

De benodigde levensstijl van grote flexibiliteit en bijbehorende kwaliteiten, houdingen en waarden kan niet ieder individu opbrengen. En er kan van alles gebeuren waardoor je 'buiten spel' komt te staan

zien te navigeren te midden van enorme sociale complexiteit. Er zijn nog maar weinig vaststaande sociale, politieke en maatschappelijke structuren. De benodigde levensstijl van grote flexibiliteit en bijbehorende kwaliteiten, houdingen en waarden kan niet ieder individu opbrengen. En er kan van alles gebeuren waardoor je 'buiten spel' komt te staan. De kwetsbaarheid van het hedendaagse leven is groot. Maar dit onderwerp vermijden we liever in ons denken en praten. Het is immers ieders eigen verantwoordelijkheid en zal 'mijzelf' niet overkomen, toch?

Remco Spithoven

Dr. Remco Spithoven is hoofd-docent bij het instituut voor veiligheid en het lectoraat kennisanalyse sociale veiligheid aan de Hogeschool Utrecht. Ook is hij research Fellow bij de leerstoel veiligheid en veerkracht aan de Vrije Universiteit Amsterdam.

Daar promoveerde hij afgelopen maart op zijn proefschrift *Keeping trouble at a safe distance. Unravelling the significance of the fear of crime.*

De individuele winst - van de *wimmers* - ging ten koste van de verliezers, omdat ons collectief de afgelopen decennia aan beschermende kracht inbond. De maatschappelijke zekerheid en het brede vangnet van de verzorgingsstaat zijn immers als onbetaalbaar afgeleveren van verworven individuele vrijheden - is inderdaad voor velen te hoog om te willen betalen. Het verleden komt dus niet meer. Dat hoeft ook niet. Maar we moeten wel onze manier van kijken naar de *nevenfacten van maatschappelijke verandering veranderen*. Want de huidige politieke wind van individuele verantwoordelijkheid en het benoemen van scheidslijnen laat veel mensen in de kou staan.

Intussen is de samenleving zelf al een stap verder. Mensen zoeken op creatieve wijze naar het borgen van ieders behoefte aan geborgenheid, verbondenheid en gemeenschapszin. Dit zijn - naast ons voortdurende streven risico's en gevaar uit te bannen - misschien wel de werkelijke bronnen van maatschappelijke veiligheid. Maar we zien ze snel over het hoofd, want dit vindt plaats in verbanden die losser, tijdelijker, vluchtiger en

We beseffen steeds meer dat ons 'wij' meer is dan 'jij' en 'ik'. Laten we onszelf niet langer om de tuin leiden en in de ogen zien dat de risico's van het moderne leven 'jou' en 'mij' kunnen raken

vager zijn dan voorheen. Ook raken deze initiatieven vaak aan ons zicht onttrokken in de sociale complexiteit en onze voortdurende kruisstocht tegen het uitbarsten van *onveiligheid*. Maar kijk bijvoorbeeld naar lokale initiatieven tegen armoede, maatsjesprojecten voor vluchtelingen en langdurig werklozen, psychiatrische patiënten en mensen met andere vormen van kwetsbaarheid. Wat een veerkracht!

Nu de politiek nog...

Het is tijd dat de landelijke politiek zijn zeilen verder afstemt op de verandering die al in de samenleving gaande is, in plaats van strug vasthouden aan de koers van maatschappelijk pessimisme en het hameren op en daarmee versterken van scheidslijnen. We moeten gaan sturen *voorbij* de negatieve uitzonderingen die steeds opnieuw - onder continu aanvoeren van de media en in aansluiting op ons overpositieve 'zelfbeeld' - onze aandacht van de langtermijnkoers afhouden. Het onderzoek van het SCP toont immers aan dat wij ons minder zorgen maken over tanende normen en waarden, de komst van mensen met een andere nationaliteit of de economie. De samenleving lijkt daarmee het verhaal van maatschappelijk pessimisme langzaam beu te raken.

Wel leven er prangende vraagstukken ten aanzien van verschillen in inkomens, armoede, onzekerheden van flexibele arbeidskrachten, ontbrekende technische en communicatieve vaardigheden en chronische ziekten. Deze vraagstukken kunnen 'onszelf' immers raken en raken al velen van 'ons'. Volgens het SCP zijn de werkelijke uitdagingen van vandaag inclusie, ondersteunen en elkaar vooruit helpen. Er is politieke lef voor nodig om weg van gebaande, oppervlakkige paden deze prangende maatschappelijke vragen aan de orde te stellen. De samenleving lijkt er klaar voor. We beseffen steeds meer dat ons 'wij' meer is dan 'jij' en 'ik'. Laten we onszelf niet langer om de tuin leiden en in de ogen zien dat de risico's van het moderne leven 'jou' en 'mij' kunnen raken. Wellicht hebben we elkaar in de toekomst hard nodig. Dus laten we vooral vast verder op zoek gaan naar nieuwe vormen van verbondenheid. Den Haag volgt misschien wel een keer.